

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-12-76-19>
УДК 343.13(477)

Соха С.С.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті провадиться аналіз домінанти права власності у розрізі кримінального процесу і можливих недоліків, які виникають у питанні обмеження цього права в рамках кримінального процесу. Розглядаємо теоретичні засади існування і забезпечення цього права в українському законодавстві, шукаємо проблеми, які виникають у цьому контексті в процесі реалізації обмеження. Автор акцентує на позиції, що при гарантуванні права власності особи система, коли обмежує доступ до такого майна, передає його у тимчасове керування іншим структурам, несе відповідальність за збереження такого майна у своєму вигляді, якості, кількості, рентабельності з моменту обмеження у доступі до такого майна іншою особою і, на думку автора, не повинна обмежити можливість такого майна приносити вигоду тій особі, вина якої не була доведена у судовому провадженні, а значить забезпечити відсутність упущеної вигоди, нестач, псування будь-чого, що би не могло статися у період обмеження.

Ключові слова: арешт майна, тимчасове вилучення, конфіскація, заходи забезпечення кримінального провадження, кримінальне провадження, збитки.

Sokha Semen

Yaroslav Mudryi National Law University

PROBLEMS OF PROPERTY PROTECTION IN THE CRIMINAL PROCESS

Summary. The article analyzes the dominance of property rights in the context of criminal proceedings and possible shortcomings that arise in the matter of restriction of this right in the framework of criminal proceedings. We consider the theoretical basis for the existence and enforcement of this right in Ukrainian law, and look for problems that arise in this context in the process of implementing restrictions. The author emphasizes the position that as guaranteeing a person's property rights, when the system restricts access to such property, it transfers it for temporary management to other structures, is responsible for maintaining such property in its appearance, quality, quantity, profitability from the moment of restriction in access to such property of another person and, in the author's opinion, should not limit the possibility of such property to bring benefits to the person whose fault was not proved in court proceedings, which means to ensure the absence of lost profit, lack, damage to any person of what might not happen during the restriction. Ukrainian law, with relevant international treaties, guarantees each person the protection of property rights, with the indication that it may be restricted under certain conditions. This particular restriction that causes questions as to its admissibility, forms, mechanisms of application, legitimacy for the protection of public interests, and the provision of criminal proceedings. Legislation that clearly regulates the conditions, procedures, responsible persons, everything that participates in the restriction of property rights, is protected from possible abuse by unlawful interference. The author analyzes imperfection of the Ukrainian legislation in terms of securing, implementing and the consequences regarding the restriction of the right of private property and gives in the article specific examples of such imperfection that the lawmaker should pay attention to with further improvement of the national system of legislation.

Keywords: seizure of property, temporary seizure, confiscation, measures for ensuring criminal proceedings, criminal proceedings, damages.

Постановка проблеми. Українське законодавство з відповідними імплементаваними міжнародними договорами гарантують кожній особі захист права власності з позначкою, що на певних умовах він може бути обмежений. Саме це обмеження викликає питання щодо його допустимості, форм, механізмів застосування, правомірності для захисту інтересів суспільства, забезпечення кримінального провадження. Законодавство, яке чітко регулює умови, процедури, відповідальних осіб, усе, що приймає участь у обмеженні права власності, захищене від можливих зловживань з боку неправових втручань. Автор у роботі аналізує недосконалість українського законодавства у питанні забезпечення, реалізації і наслідків відносно обмеження права приватної власності і наводить у тексті статті конкретні приклади такої недосконалості на яку законотворець має звернути увагу з подальшим вдосконаленням національної системи законодавства.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Для написання роботи використовувались особис-

ті погляди і умовиводи автора щодо даного питання із загальним аналізом практики вітчизняної науки з кримінально-процесуального права і консультації зі спеціалістами юридичної галузі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті провадиться загальний аналіз захисту права власності у кримінальному процесі з метою виявлення прогалин у цьому питанні з подальшою пропозицією щодо їх вирішення. Також окремим завданням є дослідження проблематики належного утримання майна, доцільності вилучення, обмеження у користуванні з можливими подальшими втратами для підозрюваного у випадку повернення такого майна, що призводить до матеріальних втрат.

Мета статті. Метою статті є висвітлення раніше невирішених питань чи тих, які досі не є врегульованими у чинному українському законодавстві, наведення аргументації до законотворця стосовно необхідності такого врегулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність права власності. Суть недоторканос-

ті права приватної власності (далі ПВ), яке захищається українським законодавством з огляду на особливості кримінального провадження, полягає у тому, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Щодо нормативної бази, яка захищає ПВ: ст. 13, 41 Конституції України, глава 29, ст. 321, Цивільного кодексу; ст. 16 Кримінально-процесуального кодексу; ст. 17 Загальної декларації прав людини та інші закони, норми, статті, конвенції які напряду чи опосередковано виступають гарантією захисту і в конкретних випадках є механізмом дії.

У кримінальному провадженні засада недоторканості ПВ дістає вияв через такі положення:

- на зміст ПВ не впливають місце проживання учасника кримінального провадження та місцезнаходження належного йому майна (ч. 2 ст. 317 ЦК);

- усі учасники кримінального провадження – суб'єкти ПВ – є рівними перед законом (ч. 2 ст. 318 ЦК);

- речовий доказ, який був наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість (ст. 100 КПК);

- у разі визнання особи виправданою суд повинен ухвалити рішення про поновлення в правах, у тому числі майнових (скасувати тимчасове вилучення, арешт майна), а також щодо речових доказів;

- якщо кримінальне провадження закривають слідчий або прокурор за результатами досудового розслідування у порядку ст. 284 КПК, то у постанові вони, зокрема, повинні вирішити майнові питання. Прямо про це у ст. 284 не йдеться. У цьому випадку закон (ст. 374 КПК) має бути застосований за аналогією для забезпечення реалізації засади непорушності права власності.

Обмеження права власності і проблеми, які виникають у кримінальному провадженні з цим.

Винятки із засади:

- позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК;

- допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення на підставах та в порядку, передбачених КПК;

- під час досудового розслідування законом передбачено тимчасовий доступ до речей і документів, що є власністю громадян (гл. 15 КПК), тимчасове вилучення майна (гл. 16 КПК), арешт майна (гл. 17 КПК) лише з дозволу слідчого судді;

- цивільно-правовою підставою припинення права власності під час кримінального провадження є конфіскація майна (п. 10 ч. 1 ст. 346, ст. 354 ЦК). Право власності може бути припинене в інших випадках, встановлених законом (ч. 2 ст. 346 ЦК). У кримінальному провадженні таким випадком є задоволення судом цивільного позову (гл. 9 КПК);

- після визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення суд ухвалює об-

винувальний вирок, у якому вирішує питання про конфіскацію майна як вид кримінального покарання, цивільний позов, інші майнові стягнення (ч. 4 ст. 374 КПК).

Окрім того, гарантією захисту прав власників майна може вважатись і те, що законодавець ввів виключний перелік майна, яке може бути арештовано. Так, у відповідності до ст. 170 КПК України арешт може бути накладений лише на майно, яке: 1) є предметом, засобом чи знаряддям вчинення злочину; 2) доказом злочину; 3) набуте злочинним шляхом; 4) доходом від вчиненого злочину; 5) отримане за рахунок доходів від вчиненого злочину; 6) може бути конфісковано у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого чи юридичної особи, до якої може бути застосовано заходи кримінально-правового характеру; 7) може підлягати спеціальній конфіскації щодо третіх осіб, юридичної особи 8) для забезпечення цивільного позову. В інших випадках на майно не може бути накладено арешт. Також, як гарантію прав власників майна було введено уточнення щодо арешту майна у третіх осіб, які не є підозрюваними або обвинуваченими особами у кримінальному провадженні. Так, арешт може бути накладено на майно третіх осіб за умови, якщо вони отримали чи придбали у підозрюваної, обвинуваченої чи засудженої особи майно безоплатно або в обмін на суму, значно нижчу ринкової вартості, або знали чи повинні були знати, що мета такої передачі – отримання доходу від майна, здобутого внаслідок вчинення злочину, приховування злочину та/або уникнення конфіскації. Вказана норма була введена з двох причин: 1) як процесуальний інструмент повернення незаконно отриманого майна підозрюваною особою шляхом реєстрації права власності на іншу особу та 2) як спосіб уникнення порушення не відновлюваного права власності третіх осіб, які були пов'язані з підозрюваною або обвинуваченою особою. Також говоримо про вартість майна, яке належить арештувати, а саме: воно має бути співмірно розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові, розміру неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою [1].

Встановлюючи перелік проблемних моментів щодо ПВ у кримінальному провадженні, звернемо увагу на раніше проведені дослідження. Щодо невизначеності у питанні моменту набуття третьою особою свого процесуального статусу, де зазначаємо на практичному значенні, адже арешт майна, зокрема третьої особи, може бути застосований, насамперед, на стадії досудового розслідування на підставі ухвали слідчого судді, а у такому разі третя особа, на майно якої було накладено арешт, позбавляється можливості використати правозахисні механізми, передбачені КПК, про що детальніше у «Арешт майна у кримінальному провадженні: окремі проблеми застосування» у співавторстві Медведєва В.І., Туманянц А.Р.

В наступній прогалині окремо зауважуємо неможливості арешту майна, що перебуває у власності добросовісного набувача, окрім як з метою забезпечення збереження речових доказів, бо незрозуміло, хто, яким чином має доводити те, що набувач є добросовісним, недобросовісним. Хоча

знаємо, що такого суб'єкта характеризує те, що під час вчинення правочину він не знав, не міг знати про відсутність у продавця прав на відчуження майна, також в діях набувача не має необережної форми вини, оскільки він не усвідомлював, не бажав, не допускав можливості настання будь-яких несприятливих наслідків для власника. При вирішенні цього питання спираємось на різні думки процесуалістів, хоча є відвертий запит на доповнення ч. 10 ст. 170 КПК України з метою роз'яснення спірних моментів.

Окремо зауважуємо на моменті завдання шкоди майну особи, а значить порушення права її приватної власності у ході кримінального провадження. Виходячи зі статті 3 КУ зазначаємо, що держава відповідає перед громадянином за порушення її прав і свобод, що більш докладніше конкретизується у ст. 56, де зазначено, що «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».

Одночасно з тим доходимо до Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», де у ст. 3 п. 2 читаємо наступне стосовно відшкодування (повернення): «2) майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт», – далі, у ст. 4 абз. 2 тлумачиться, що майно повертається в натурі, якщо це можливо, то вартість відшкодовується за рахунок підприємств, установ, організацій, яким воно передано безоплатно. Вартість жилих будинків, квартир, інших споруд відшкодовується лише у разі, якщо зазначене майно не зберіглося в натурі і громадянин відмовився від надання йому рівноцінного жилого приміщення з безоплатною передачею у його власність або у разі згоди на це. Вартість втраченого житла відшкодовується виходячи з ринкових цін, що діють на момент звернення громадянина про відшкодування шкоди. У разі ліквідації підприємств, установ, організацій, яким майно було передано безоплатно, або недостатності у них коштів для відшкодування шкоди вартість майна (частина вартості) відшкодовується за рахунок державного бюджету. Вартість майна визначається за цінами, що діють на момент прийняття рішення про відшкодування шкоди. У разі пошкодження майна завдана шкода відшкодовується повністю [2].

З вище перерахованого виникає перелік проблемних моментів у подальшому застосуванні норм. Автор не звертає увагу на загальновідомі моменти процесуальних прогалин, неточностей у реалізації, у наведеному випадку цікавлять відповіді на конкретні питання, як то:

– як визначається маса майна, до якого особа отримує обмежений доступ чи до якого забороняється доступ у цілому;

– яким чином повернення майна може повністю задовольнити громадянина, якщо під час утримання саме майно могло постраждати через неналежний догляд, що, відповідно, веде до додаткових витрат громадянина і/чи зниження вартості поверненого майна;

– знаючи про особливе ставлення до оцінки житла державним оцінщиком, як уникнути проблеми заниження ціни вилученого майна з подальшим відшкодуванням;

– яким чином держава може оперативно відшкодувати громадянину збитки, якщо сама держава має кількості мільйонні борги, відповідно виплата може зайняти досить тривалий час, чим порушуються права особи не лише щодо ПВ, а і в безпосередньому розпорядженні власної матеріально-технічними, фінансовими ресурсами для задоволення інших потреб;

– яким чином уникнути надмірного накладання арешту на майно, з детальним описом усього предметного інвентарю, бо, тимчасово забороняючи доступ до житлового приміщення, опис інвентарю не проводиться, як в такому випадку особа може себе захистити від свавільного заволодіння його приватною власністю з боку працівників силових структур;

– яким чином здійснюється охорона житлового, комерційного приміщення обвинуваченого, бо у безпосередній власності особа вона сама відповідає, коли існує факт обмеженого користування, може бути «злита» інформація через внутрішні джерела чи просто зловмисники вирішать пограбувати приміщення, хто буде нести відповідальність за збитки? Бо цілком можливо, що у працюючому, у заселеному стані з особистою відповідальністю обвинуваченого цього могло не статися;

– яким чином буде повертатися грошова маса у будь-яких грошових одиницях, чи враховується інфляція;

– яким чином враховується відшкодування чи поновлення ділової репутації фізичною, юридичною особи та інші питання.

Так, у публікації авторського колективу адвокатського об'єднання «Дефендо» наведено приклад того, що в результаті проведення обшуку було вилучено документи, комп'ютерну техніку, лісопродукцію (заготовлену деревину, яка маркована номерними бирками) у значній кількості, після чого власником було подано клопотання про повернення вилученої лісопродукції. Підприємство, у якого вилучена деревина не займається й не займалось вирубкою лісу, а тільки його переробкою на замовлення юридичних осіб. Нікому із працівників підприємства, яке є володільцем майна, не було оголошено про підозру. Слідчий відмовив у цьому клопотанні, мотивуючи тим, що вилучена лісопродукція визнана речовими доказами. При цьому у постанові не зазначив, яка саме кількість деревини визнана речовими доказами, яка саме маркована деревина є речовими доказами. Разом з тим з'ясувалось, що клопотання про накладення арешту на лісопродукцію до суду не подавалось і відповідна ухвала судом не приймалась. Підприємство оскаржило

дії слідчого до суду з клопотанням повернути лісопродукцію, скасувати постанову слідчого про визнання речовими доказами. Однак суд відмовляє, керуючись при цьому положеннями ч. 7 ст. 236 КПК України, тобто тим, що оскільки на відшукання вилученої лісопродукції надано дозвіл в ухвалі суду, отже таке не є тимчасово вилученим майном і не потребує подальшого накладення арешту [3]. З того одразу виникають питання щодо неотриманого прибутку від обмеження у доступі до матеріалів виробництва, про підрив ділової репутації ненадійного особи з надання послуг тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Маємо перелік питань щодо яких відповідей теперішнє законодавство, практика не дає або вони є такими, які об'єктивно не задовольняють існуючий стан речей щодо забезпечення реалізації принципів права. З того наголошуємо, що у відповідях на ці питання потрібно орієнтуватися на певні ключові засади, які полягають у доступності юридичної інформації для пересічного громадянина у смислово-

му та кількісному значенні, чітка відповідність норм щодо оцінки певної поведінки щодо якої можуть провадитись певні обмеження, передбачуваність і достатня чіткість формулювання для уникнення тлумачення правових норм їх реалізатором, також важливим моментом є обмежена дискреція компетентних органів з урахуванням законної мети та забезпечення захисту від свавільного втручання. Далі ми говоримо про необхідні чіткі закріплення кожного рішення з позиції непорушності права приватної власності, коли наявний детальний опис усього вилученого з відповідними підписами відповідальних осіб і посиланнями на відповідні норми нормативно правових актів з подальшим звітуванням про подібні дії перший пробний період на окремих нарадах з подальшим обговоренням будь-якого сумнівного рішення щодо вилучення для вироблення внутрішньої практики реалізації законодавства з метою подальшого уникнення у допуску помилок і, як наслідок, заощаджень коштів з національного бюджету щодо відшкодувань за неправомірні дії реалізаторів.

Список літератури:

1. Симоненко З.В. Гарантії захисту права власності при накладенні арешту на майно у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. Вип. 1. С. 140–145.
2. Туманянц А.Р., Медведєв В.І. Арешт майна у кримінальному провадженні: окремі проблеми застосування. *Право і суспільство*. 2018. Вип. 2, ч. 3. С. 194–198.
3. Адвокатське об'єднання «Дефендо». Статус майна вилученого під час обшуку? Юридичний інтернет ресурс «Протокол». 2016. URL: https://protocol.ua/ua/status_mayna_viluchеноgo_pid_chas_obshuku/

References:

1. Simonenko, Z.V. (2016). Guarantees of protection of property rights in the case of seizure of property in criminal proceedings. *Bulletin of criminal justice*, vol. 1, pp. 140–145.
2. Tumanyants, A.R., & Medvedev, V.I. (2018). Arrest of property in criminal proceedings: some problems of application. *Law and Society*, vol. 2, part 3, pp. 194–198.
3. Defendo Bar Association (2016). Property status seized during a search? Legal Internet resource "Protocol". URL: https://protocol.ua/en/status_mayna_viluchеноgo_pid_chas_obshuku/